

A Comparative Study of the Grotesque Components in the Two works of Jean Teulé's *Suicide Shop* and Houshang Golshiri's *Prince Ehtjab* *

Rouhollah Nematollahi

Abstract

1. Introduction

black satire from literary, philosophical, or historical points of view. Black satire appears in the work of poets or writers in whose thoughts elements of commitment and responsibility permeate, on the grounds that real black satire cannot be realized without writers positioning themselves critically towards things, and as we know, criticism itself is a manifestation of commitment. In committed and meaning-oriented contemporary literature, satire is more moral, therefore it is less close to humor, black comedy, and lampoon, and rarely mixes with them. Therefore, the field of satirist's involvement includes intellectual, religious, political, social, moral, literary and even economic issues. In this research, the grotesque elements in two works, *Prince Ehtjab* by Houshang Golshiri and *Shop of Suicide* by the French writer Jean Teulé, are examined and compared.

2. Methodology

The current research was formed in order to add to the existing theoretical knowledge in the field of contemporary Iranian grotesque literature, and its immediate application is not considered. Hence, it is considered "theoretical" in terms of purpose. It is also descriptive-analytical for the implementation and promotion method. Columbia

* Article history:

Received 11 March 2023

Received in revised form 14 May 2023

Journal of Comparative Literature

Year 15, No. 28, spring and summer 2023

Accepted 16 June 2023

Published online: 16 September 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Assistant Professor of French Language and Literature, Department of Foreign Languages, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: nematollahi@uk.ac.ir.

encyclopedia considers grotesque as equivalent to black humor and writes in the definition of black humor: "Black humor, in literature, theater and film, grotesque and morbid humor is used to express the absurdity, insensitivity, paradox and cruelty of the modern world. goes. Ordinary characters and situations are often exaggerated with irony far beyond the limits of natural humor. Black humor mostly uses things associated with tragedy and hurts the audience. In the field of understanding grotesque in Persian literature, in many cases grotesque is assumed to be exactly equal to black humor.

3. Discussion

Grotesque components in *Prince Ihtjab* and *Suicide Shop*

Swearing and Cursing

This abuse and uttering profanity is caused by an inner anger and the author tries to vent his anger by using abusive expressions and terms.

Terribly Funny

Maybe we can say that the laughter that comes after seeing the work of grotesque and black humor; is a nervous and confused one. A laugh that is more scary than funny. In other words, fun and fear are mixed together. Of course, this combination often leads to the awakening of the audience. In "The Prince Ihtjab", horrible descriptions lead to terrifying atmospheres. In *The Suicide Shop*, this component is reflected in the same amount but with a different quality. The difference of the "laughable horror" component in Jean Teulé's work compared to *Prince Ehtjab* is its fantasy. The expressions used in *The Suicide Shop*, although they are scary, in the end, they do not lead to the formation of a scary atmosphere.

Abnormality

One of the funny factors, as well as creating terror and disgust at the same time, is the element of abnormality. It has been seen a lot in mixing laughter and laughter against abnormal things. It can be said that simultaneous and mixed attraction and repulsion is the product of something abnormal. The main character of the story, who seems to suffer from the disease of sadism, harasses Fakhri, who is also a masochist. The anomalous component in *The Suicide Shop* also existed in a serious way and has a unique quality.

Exaggeration

Another element that defines grotesque and black humor is exaggeration which is crossing the limit of balance and going to extremes. Perhaps this means that the imagination in the grotesque is too free to indulge in anything, even immoral matters, to the point of distorting everything at will. In "Prince Ehtjab", the component of exaggeration does not exist. Although some of the descriptions seem unbelievable, this incredibility is there more due to the space than the magnification of an element. However, *The Suicide Shop* is full of exaggerations and hyperboles.

The Differences

Suicide Shop and Apocalyptic Space

The novel *Suicide Shop* uses the element of the apocalyptic atmosphere, in which severe climate changes have made everyone depressed and sad. The atmosphere of depression is evident in the story. The author skillfully included three historical figures in the story. The Twach family have named their children after three famous suicides - patriarch Mishima Twach is set to evoke Yukio Mishima, while their eldest son Vincent Twach is named after Vincent Van Gogh and their daughter Marilyn Twach brings Marilyn Monroe to mind. But in the story of Prince Ehtjab, this apocalyptic atmosphere does not exist. And the story is told retrospectively.

Discourses of Power in *Prince Ehtjab*

In *Prince Ehtjab*, Golshiri includes power discourses throughout his story. This political dimension of Golshiri's story should be understood according to the discourses of his time. Golshiri, influenced by the intellectual discourse of his era, in this novel, by representing and explaining and describing the power and violence that led to the destruction of the Qajar dynasty, has made a synonymization and assimilation between his novel and the social and political requirements of the Pahlavi rule. Prince Ehtjab is the last person and an infertile man from the dynasty of Qajar princes. Therefore, he is the last link in the chain of transformation of forms of exercising power. The first link of this chain and the agent of total authoritarian power is the Great ancestor or Jad Kabir. He is the embodiment of undisputed power. He is tyrannical ruler, a despot who has complete control over people's lives, wealth, and honor. He knows power well and has knowledge and access to the tools and methods of maintaining it. His life is summarized in two areas: murder and acts of

force, lust and sexual entertainment: "every day you should kill only one or two" (Golshiri, 1368: 50).

Flashback is the main feature of *Prince Ehtjab*

Prince Ehtjab is expressed in the way of the fluid flow of the mind and therefore lacks temporal and spatial coherence. This method and technique of going to the past and reviewing the actions, speech and thoughts of the characters makes the past dynamic and brings it live in front of the reader, and the reader feels a connection with the past because of this. While in *Suicide Shop*, this element is not used because the purpose is to present depression and the immediacy of depression.

4. Conclusion

Grotesque is a characteristic of the effect of absurdity in modern fiction. This type of humor has components in fiction. Harassment and cursing, being laughable and terrifying, exaggeration, abnormality, and "disbelief in the best system of creation" are among the components of grotesque that have been investigated in this research. The results of the present research show that in "Suicide Shop", the Hataki component is much less visible than Golshiri's effect. Also, the obscenities in this work, unlike *Prince Ehtjab*, are completely non-profane. In *The Suicide Shop*, the component of funny horror is reflected to the same extent as in *Prince Ihtjab*, but with a different quality. The difference of the "laughable horror" component in *The Suicide Shop* compared to *Prince Ihtjab* is in its fantasy. In *Prince Ihtjab*, the component of exaggeration is not evident. But *The Suicide Shop* is full of exaggerations and overstatements. Also, in *Prince Ihtjab*, the component of "disbelief in the best creation system" is not reflected, while, *The Suicide Shop* was formed based on the idea of protest against the universe and a negative view of human life.

Keywords : Grotesque components, *The Suicide Shop*, *Prince Ehtjab*, Houshang Golshiri, Jean Teulé

References [In Persian]:

- Arianpour, M. (1987). *English to Farsi Dictionary*. Tehran: Amirkabir.
Barthelemy, D. (2016). *Some of Us Had Warned Our Friend Kolbi*. translated by Ali Mansouri. First edition, Tehran: Roozegar No.

- Chobak, S. (1975). *Marquee Show*. Tehran: Javidan.
- Ebrahimi Moghadam, E. (2014). "Grotesque in the Poems of Nasim Shamal", Monireh Ahmad Soltani. Master's thesis, Persian language and literature, Faculty of Persian Language and Literature, Tehran Branch .
- Golshiri, H. (2018). *Prince Ehtjab*. 15th edition, Tehran: Nilofar .
- Kafka, F. (1950). *Metamorphosis and Gragos the Hunter*. translated by Sadegh Hedayat. Tehran: Nashre Rokh.
- Kundra, M. (2004). *The Art of Story Writing*. translated by Parviz Homayunpour. 6th edition, Tehran: Nashre Qatre.
- Mirsadeghi, J. (2015). *Dictionary of the Art of Story Writing: Detailed Dictionary of Fiction Terms*. Third Edition, Tehran: Mahnaz Book.
- Mohammadi, A and Taslimi Jahormi, F. (2015). "comparative study of black humor in fiction based on the school of surrealism". *World Contemporary Literature Research*. Volume 21, Number 2.
- Najafi Arab, M. & Bahmani Motlagh, Y. (2013). "The Use of Words in the Novel Shahzadeh Ehtjab from the Perspective of Language and Gender". *A Specialized Quarterly for the Analysis and Criticism of Persian Language and Literature Texts*. number 20.
- Nasr Esfahani, M. and Fahimi, R. (2018). "a look at social humor in two works by Anton Chekhov and Sadegh Hedayat". *Comparative Language and Literature Research Quarterly*. Volume 2, Number 3.
- Sharbatdar, K and Ansari, Sh. (2011). "Grotesque and fiction literature". *Contemporary Persian Literature*. Number 2.
- Thomson, P. (2011). *Grotesque*. translated by Farzaneh Taheri. Tehran: Saadi .
- Tolly, J. (2016). *Suicide Shop*. translated by Ehsan Karamveisi. Tehran: Nashre Cheshmeh .
- Yaqoubi Janbeh Sarai, P. and Fashi, T. (2013). "Grotesque (combined humor) in Jamalzadeh's works". *Persian Prose and Prose Stylistics Quarterly*. 4th year, number 3.

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های گروتسک در دو اثر مغازه خودکشی ژان توله و شازده احتجاب هوشنگ گلشیری*

روح الله نعمت‌الهی^۱

چکیده

طنز را می‌توان در دو حوزه طنز شیرین و طنز سیاه (گروتسک) دسته‌بندی کرد. گروتسک به جنبه‌های تلخ، مشوش و هولناک زندگی می‌پردازد. هدف از این پژوهش توصیفی - تحلیلی، مقایسه مؤلفه‌های گروتسک در «مغازه خودکشی» توله و «شازده احتجاب» گلشیری است. نتایج نشان می‌دهد که هتاک و دشنام‌گویی، خنده‌آور و خوفناک بودن، اغراق، نابهنجاری و عدم اعتقاد به نظام احسن خلقت از مؤلفه‌های گروتسک در این دو اثر هستند. در اثر «مغازه خودکشی»، مؤلفه هتاک کمتر نسبت به اثر گلشیری به چشم می‌خورد. همچنین فحاشی‌ها در این اثر، بر خلاف اثر گلشیری تماماً از نوع غیررکیک هستند. در اثر توله، مؤلفه خوفناکی خنده‌آور به همان میزانی که در اثر شازده احتجاب وجود دارد، اما با کیفیتی دیگر وجود دارد. در «شازده احتجاب»، مؤلفه اغراق دیده نمی‌شود. با این وجود «مغازه خودکشی» مشحون از اغراق‌ها و بزرگنمایی‌هاست. همچنین در «شازده احتجاب»، فضاسازی‌ها اگرچه سیاه و نابهنجار است، ولیکن هیچ‌یک از شخصیت‌ها نگاهی بدبینانه به جهان هستی ندارند. از این رو مؤلفه «عدم اعتقاد به نظام احسن خلقت» از گروتسک تا حد کمی در این اثر منعکس شده است. این در حالی است که «مغازه خودکشی» بر اساس ایده اعتراض به جهان هستی و نگاه منفی به روزگار انسان، شکل گرفته است.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۱۶

DOI: 10.22103/JCL.2023.21220.3598

نشریه ادبیات تطبیقی، سال پانزدهم، شماره بیست و هشتم، بهار و تابستان ۱۴۰۲،

صص ۳۷۷-۴۰۵

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده گان

۱. استادیار بخش زبانهای خارجی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران، ارایان‌نامه:

nematolah@uk.ac.ir

واژه‌های کلیدی: مؤلفه‌های گروتسک، مغازه خودکشی، شازده احتجاب، هوشنگ گلشیری، ژان توله.

۱. مقدمه

تجزیه و تحلیل گروتسک و طنز سیاه از دیدگاه علم و ادبیات مسئله‌ای بسیار عمده و پیچیده است و در ارتباط مستقیم با تحولات و دگرگونی‌های جامعه و اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی قرار دارد. اکثر پژوهشگران و دانشمندان، در طول تاریخ، طنزپردازی سیاه را از جهت و دیدگاه ادبی یا فلسفی یا تاریخی مورد بررسی قرار داده‌اند. زمانی طنز سیاه در اثر شاعر یا نویسنده به ظهور می‌رسد که در اندیشه او بن‌مایه‌هایی از تعهد و مسئولیت‌پذیری وجود داشته باشد، زیرا طنز سیاه واقعی به دور از نگرش نقادانه نسبت به امور تحقق پیدا نمی‌کند و چنان که می‌دانیم نقد نیز خود جلوه‌ای از تعهد است. در ادبیات متعهد و معناگرای معاصر، طنز اخلاقی‌تر است؛ از این رو کمتر به هزل و هجو و فکاهی نزدیک می‌شود و به ندرت با آنها در می‌آمیزد. بنابراین حوزه دخالت طنزپرداز شامل مسائل فکری، اعتقادی و مذهبی، سیاسی، اجتماعی، اخلاقی، ادبی و حتی اقتصادی نیز می‌شود.

چنین به نظر می‌رسد که گروتسک یا طنز تلخ محتوایی مهم‌تر و بحرانی‌تر را به مخاطب گوشزد می‌کند. زمانی که سخن از یک اشتباه و رویه ساده و غلط اجتماعی باشد، طنز شیرین می‌تواند کارکرد داشته و مخاطب را به فکر فرو برد، اما زمانی که یک بحران اجتماعی و یا یک رویه غلط فکری و رفتاری در جامعه رواج می‌یابد، ناگزیر، طنزپرداز بر خود واجب می‌بیند که واکنشی جدی‌تر نشان دهد.

گروتسک، نوعی طنز است که از مشخصه‌های تأثر پوچی در داستان‌های مدرن است. در این نوع طنز، بیشتر به جنبه‌های بیمارگونه، موحش و هولناک حیات بشری می‌پردازد و به تأثیر از فلسفه اگزیستانسیالیست، وجود عناصر رنج، ترس، دلهره و مرگ در آن مشهود است. در طنزهای سیاه، قدرت‌هایی ناشناخته و غیر قابل درک، سرنوشت و اراده انسان را تحت سیطره دارند؛ در این حالت انسان در حالتی ناگوار و پوچ به سر می‌برد و سرخوردگی و بدبینی در وجودش چیزی همیشگی است. در طنزهای سیاه، انسان از آن جایی که توان آن را ندارد تا در وضعیت ناگوار خود، تغییری دهد، می‌خندد. (محمدی و تسلیمی جهرمی، ۱۳۹۵: ۶۷)

در این پژوهش، مؤلفه‌های گروتسک در دو اثر شازده احتجاب از هوشنگ گلشیری و مغازه خودکشی از نویسنده فرانسوی ژان توله، مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرند.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

مسئله اصلی تحقیق پیش رو، بررسی و تحلیل مؤلفه‌های گروتسک در **شازده احتجاب** از هوشنگ گلشیری و **مغازه خودکشی** از نویسنده فرانسوی، ژان توله، می‌باشد. دانش‌نامه کلمبیا، گروتسک (Grotesque) را معادل طنز سیاه در نظر گرفته و در تعریف طنز سیاه می‌نویسد:

طنز سیاه، در ادبیات، تئاتر و فیلم، گروتسک و طنز مرضی جهت بیان پوچی، عدم حساسیت، پارادوکس و ظلم جهان مدرن به کار می‌رود. شخصیت‌ها و موقعیت‌های معمولی، اغلب به مراتب فراتر از محدودیت‌های طنز طبیعی با کنایه اغراق می‌شوند. طنز سیاه بیشتر از اموری که با تراژدی همراه است استفاده می‌کند و مخاطب را می‌رنجانند. (The Columbia Electronic

Encyclopedia)

در زمینه شناخت گروتسک در ادبیات فارسی نیز، در بسیاری از موارد گروتسک، دقیقاً معادل طنز سیاه فرض شده است. میرصادقی در واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی می‌نویسد: خصوصیت مرضی و پوچی در ادبیات مدرن را طنز سیاه یا طنز تلخ می‌گویند؛ طنز سیاه به وضعیت و موقعیت‌های بیمارگونه و گروتسک و جهان موحش و هولناک می‌پردازد و اغلب با رنج و دلهره، مرض، جنگ و مرگ سر و کار دارد. هدف طنز سیاه، تکان دادن و برآشفتن خوانندگان یا تماشاگران است؛ به طوری که آنها را وادار کند که به چهره رنج و مرگ و حوادث هولناک بخندند، گاهی از طنز سیاه با عنوان کمدی سیاه یا کمدی تلخ نام می‌برند.» (میرصادقی، ۱۳۹۵: ۷۷).

فرهنگ دانشگاهی آریان‌پور معادل کلمه گروتسک را این گونه نوشته است:

۱- غریب، غریب و عجیب، بی‌تناسب، مضحک، تناقض دار.

۲- پیکر، صورت عجیب و غریب، آرایشی که عبارت باشد از صورت انسان و حیوان بزرگ که به شکل غریب و بی‌تناسب درآورده باشند، لوده و مسخره‌ای که لباس‌های مضحک و عجیب و غریب پوشیده باشد، غیر متناسب. (آرین پور، ۱۳۶۶: ذیل گروتسک)

گروتسک نوعی از طنز در ادبیات و هنر است که بسیار شبیه به طنز سیاه است ولی با آن تفاوت‌هایی دارد. در این پژوهش از این تفاوت‌ها صرف نظر شده و این دو منطبق بر

هم تصور می‌شوند. متن یا تصاویر عجیب و غریب و طنزآمیز. جلوه دادن بسیار سیاه یک ضعف است. در لغت هر چیز تحریف شده، زشت، غیرعادی، خیالی یا باورنکردنی را «گروتسک» یا صُورَ عَجَاب یا عجیب و غریب می‌گویند.

محتوای یک طنز محض صرفاً برای خندانندن مخاطب ساخته می‌شود ولی محتوای یک طنز سیاه معمولاً موجب خنده، دست کم در وجه معمول و فرخ‌بخش خنده نمی‌شود و اغلب وحشت، و تلخ‌کامی و اندوه را برمی‌انگیزاند؛ گروتسک اما مخاطب را در میان این دو نوع از حالات معلق می‌گذارد: تردید بین خندیدن یا وحشت کردن، بلا تکلیف میان مضحک بودن و سیاه بودن محتوا. مشخص‌ترین این ویژگی‌ها را در داستان کوتاه «دوست ما آقای کولبی» نوشته «دونالد بارتلمی» (Donald Barthelme) نویسنده پسانوگرای آمریکایی دیده می‌شود.^۱ این داستان ماجرای عده‌ای دوست است که دور هم جمع شده‌اند و تصمیم گرفته‌اند در فضایی بسیار دوستانه و رفتاری دلسوزانه دوست‌شان (کلبی) را دار بزنند! داستان شرح گفت‌وگو و برنامه‌ریزی‌های این عده است درباره چگونگی اجرای مراسم اعدام. «اگرچه دازدن کلبی تقریباً به‌طور قطع خلاف قانون است اما ما یک حق کاملاً اخلاقی برای این کار داریم، چون او دوست ما است، از جهات گوناگون و مهمی به ما تعلق دارد، و تازه شورش را هم درآورده.» (بارتلمی، ۱۳۹۶: ۴)

اغراق، ناهماهنگی، خوفناکی و دلهره از ویژگی‌های این سبک است (تامسون، ۱۳۹۰: ۵۱) و در ادبیات داستانی به آثاری با این ویژگی‌ها داستان گروتسک گفته می‌شود. این سبک تلفیقی از احساس‌های ناهماهنگ است. «گروتسک چیزی را توصیف می‌کند که هم خنده‌دار و وحشتناک و هم مضمّن‌کننده است.» (همان: ۵۰) از آنجا که این سبک از عنصر اغراق، نابهنجاری و طبیعی جلوه‌دادن رخداد‌های غیرطبیعی استفاده می‌کند، به سوررئالیسم نزدیک می‌شود؛ به‌حدی که گاه تشخیص اینکه یک داستان سوررئال است یا گروتسک کار ساده‌ای نیست. گروتسک در ادبیات غرب دامنه وسیعی دارد و در آثار نویسندگانی مثل کورت جونیر ونه گات، لویی فردینان سلین، فرانتس کافکا، ادگار آلن پوو فرانتس هولر دیده می‌شود. در میان شاعران و نویسندگان ایرانی نیز در آثار صادق

چوبک، صادق هدایت، محسن مخملباف و تاحدی هوشنگ گلشیری و اشعار نیما و سهراب سپهری به چشم می خورد.

هنگامی که در داستان به شخصیت‌هایی در یک خانواده برمی‌خوریم که از نظر جسمی و ظاهری دارای مشکلاتی بغرنج یا دارای اندامی مفلوج و ناقص هستند؛ دیدن این صحنه‌ها نوعی احساس در ما ایجاد می‌کند و ما را در حالتی قرار می‌دهد که نمی‌دانیم بگرییم یا بخندیم. «براین اساس دو رویکرد اساسی به گروتسک وجود دارد:

الف) رویکرد ولفگانگ کایزر (Wolfgang Kayser): گروتسک جلوه‌گری دنیای آشفته و از خودبیگانه عصر ماست. از دیدگاه کایزر گروتسک گونه‌ای مواجهه با تغییرات عمیق سده بیستم جهان است؛ تغییراتی که بیننده نمی‌تواند راحت به فهمشان دست یازد و با آنها کنار بیاید. شاید در نگاه نخست از تماس با آنها و مشاهده‌شان دچار سردرگمی شود، ولی در نهایت با خنده‌ای تلخ اضطراب درونش را از این رویارویی و تماس بیرون می‌ریزد. (اسدی، و همکاران، ۱۳۹۸: ۷)

ب) رویکرد میخائیل باختین (Mikhail Bakhtin): او گروتسک را از میان کارناوال‌های مردمی و پرهیجان مردم استخراج می‌کند و این کارناوال‌ها را در برابر نظام حاکم می‌بیند. در این کارناوال‌ها برخلاف نظام حاکم، همه‌چیز با خنده، دل‌کبابی و سخریه ادامه می‌یابد. در این کارناوال‌ها افراد نقاب‌ها و صورتک‌های عجیب بر صورت خویش می‌نهند و در عربان‌ترین و ابتدایی‌ترین صورت ممکن پدیدار می‌گردند. (شربت‌دار و انصاری، ۱۳۹۱: ۵۱)

پیشینه طنز سیاه را در ادبیات ایران، در قصه‌های سنتی همچون هزارویک شب و قصه‌های گروتسکی برخی شاعران چرن عطار می‌توان جست؛ همچنین طنز سیاه را در هجوهای گزنده شاعران کهن که در آن دشمنان خود را با طنزی گروتسکی، فضا سازی سیاه، ناسزاگویی، تحقیر از طریق تشبیه به حیوانات و اوصاف خنده‌دار توصیف می‌کردند، می‌توان دید.

در دوره معاصر، طنز سیاه وجه غالب داستان‌های صادق هدایت، غلامحسین ساعدی و بهرام صادقی در داستان‌هایی چون «مرغ روح» از مجموعه ولن‌گاری، «زن‌بورک خانه» و «دندیل»، اغلب داستان‌های مجموعه «سنگر» و «مقممه‌های خالی» و «وعده دیدار با جرجوتر» و بخش‌هایی از داستان‌های «بوف کور»، «عزاداران بیل» و «ملکوت» است؛ هرچند در داستان‌های نویسندگانمانند صادق چوبک، جلال آل احمد، هوشنگ گلشیری و دیگران نیز نشانه‌هایی از طنز سیاه را می‌توان دید که بیشتر صورت گروتسک دارد؛ یعنی آمیختگی دو حس ناسازگار ترنم با دلهره با انزجار و خنده به صورت همزمان. (محمدی و تسلیمی جهرمی، ۱۳۹۵: ۴۱۷).

رویکرد محتوایی طنز سیاه فارسی با توجه به محتوای داستان‌های تألیف شده در دهه بیست تا پنجاه، بیشتر فقر و قحطی، اختناق سیاسی، ترس، خرافات، احوال طبقه فرودست و پست جامعه، بیماری، انحطاط فکری، پوچی، بی‌هویتی و معلق بودن نسلی است که دوران گذار ایران را از سنت به شبه مدرنیته تجربه می‌کند. (همان: ۴۱۸)

آنچه در داستان‌های گروتسک فارسی در مقایسه با ادبیات ملل دیگر دیده می‌شود، فضا سازی و اتفاقات کلی است که در قالب یک داستان، فضای گروتسکی تشکیل می‌دهد. در برخی داستان‌های گروتسک مثل آثار کورت جونیر ونه گات (Kurt Junior Vonnegut) و لویی فردینان سلین (Louis-Ferdinand Céline) در ادبیات غرب، یک صحنه آنی و گذرا مثل «سبیل درآوردن یک زن» باعث ایجاد صحنه‌ای نابه‌هنجار و گروتسک می‌گردد، ولی در داستان‌های ایرانی کل اتفاقات داستان اعم از فضا سازی، مکان و غیره به ایجاد فضایی گروتسک می‌انجامد. البته نمی‌توان گفت که این دو روش خاص هریک از این ملت‌ها است؛ بلکه نمونه‌های آن در ادبیات همه جای جهان دیده می‌شود. سهراب سپهری می‌گوید: «دیری است مانده یک جسد سرد / در خلوت کبود اتاقم / هر عضو آن ز عضو دگر دور مانده است.» (سپهری، ۱۳۷۰: ۴۹) ولی در داستان فارسی گروتسک بیشتر کلی و در یک مجموعه است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در سال‌های گذشته پژوهش‌های ارزشمندی در باب ادبیات مهاجرت به چاپ رسیده است. از آن جمله پژوهش محمدی و تسلیمی جهرمی (۱۳۹۵) با عنوان «بررسی تطبیقی طنز سیاه در ادبیات داستانی با تکیه بر مکتب سوررئالیسم» است. از منظر ایشان، ویژگی‌های مهم طنز سیاه در ادبیات داستانی عبارتند از: تضاد، اغراق، مسخ و استحاله، انحراف از موضوع و توصیف و فضاسازی‌های گوتیک. این مختصات در ادبیات فارسی، در داستان‌های صادق هدایت، غلامحسین ساعدی و بهرام صادقی به صورتی برجسته، بروز دارد. نصر اصفهانی و فهیمی (۱۳۹۰)، نیز در پژوهشی با عنوان «نگاهی به طنز اجتماعی در دو اثر از آنتوان چخوف و صادق هدایت» معتقدند که «شبهات‌های اخلاقی و شخصیتی خاصی بین شخصیت‌های داستان‌ها از جمله حاجی آقا و یاکوف و همچنین آنا بانوی داستان چخوف و علویه خانم وجود دارد؛ اما آنچه در آثار این دو نویسنده متفاوت است، نوع نگرش آنها است؛ چخوف با لحنی امیدوارانه انتقاد می‌کند، حال آنکه یأس و ناامیدی در داستان‌های هدایت به افراط دیده می‌شود.» یعقوبی جنبه‌سرایبی و فشی (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان «گروتسک (طنز آمیخته) در آثار جمال‌زاده» مصادیق طنز آمیخته را به مثابه یک ویژگی سبکی در پنج اثر از جمال‌زاده بررسی و تحلیل کرده‌اند؛ همچنین اسماعیل قافله‌باشی و فرشته‌سادات حسینی در مقاله «عناصر گروتسک و مدرن‌گرایی در رمان شازده احتجاب گلشیری» به بررسی عناصر گروتسک و مدرن‌گرایی در رمان شازده احتجاب گلشیری پرداخته‌اند. مهوش قویمی در مقاله «بوف کور و شازده احتجاب، دو رمان سوررئالیست» عناصر سوررئالیست را در دو رمان بوف کور و شازده احتجاب مورد کندوکاو قرار داده است. وی بینش‌ها و برداشت‌های نویسندگان این جنبش را توضیح می‌دهد و پس از ذکر شاخص‌های رمان سوررئالیست، می‌کوشد تا وجود آشکار و چشمگیر ویژگی‌های این گونه رمان را در این دو اثر بلندآوازه فارسی نشان دهد. مرادی و همکاران در مقاله «بررسی گونه‌های طنزپردازی و سبک فکری نویسندگان مکتب داستان‌نویسی اصفهان (با تکیه بر آثار هوشنگ گلشیری....)» معتقدند نویسندگان مکتب داستان‌نویسی اصفهان

هوشنگ گلشیری، بهرام صادقی و محمد کلباسی انتقادات اجتماعی خود و خرده‌گیری بر بحرانهایی که هویت انسان معاصر را تحت الشعاع خویش قرار داده است دست به دامان ابزار طنزپرداری آن هم از گونه طنز تلخ و سیاه شده‌اند.

کربلایی و شعبانلو (۱۳۹۵) در مقاله بررسی تطبیقی طنز سیاه در آثار چوبک و گلشیری افسانه معتقدند در آثار صادق چوبک و هوشنگ گلشیری دو داستان‌نویس برجسته ایرانی قرن بیستم عنصر گروتسک بیش از دیگران، آشکار است.

همان‌طور که مرور شد، در این پژوهش‌ها، مؤلفه‌های گروتسک در آثار داستانی «هوشنگ گلشیری» و «ژان توله» به صورت تطبیقی مد نظر واقع نشده است و ضرورت انجام پژوهشی با این محوریت موجه می‌نماید.

۱-۳. ضرورت، اهمیت و مبانی پژوهش

پژوهش حاضر، در راستای افزودن به دانش نظری موجود در زمینه ادبیات گروتسک معاصر ایران شکل گرفته و کاربرد آنی آن مورد توجه نمی‌باشد. از این رو، به لحاظ هدف «نظری» محسوب می‌شود. همچنین به جهت روش اجرا و پیشبرد، توصیفی - تحلیلی است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. نویسندگان مورد بحث

۱-۱-۲. هوشنگ گلشیری
هوشنگ گلشیری داستان‌نویس معاصر ایرانی، اولین مجموعه‌ی داستان خود «مثل همیشه» را در سال ۱۳۴۷ منتشر کرد و پس از گذشت یک سال، زمان کوتاه (شازده احتجاج) را در سال ۱۳۴۸ نوشت. «گلشیری در طول ۶۳ سال زندگی‌اش ۱۶ رمان، مجموعه داستان، مقاله و فیلم‌نامه را منتشر نمود. همین تلاش پیگیر او در زمینه‌های ادبیات داستانی و اصول نقد ادبی و تدریس داستان‌نویسی، او را در میان داستان‌نویس‌های دیگر ممتاز کرده است. زبان گلشیری، زبانی آمیخته از اصطلاحات قدیم و جدید و سرشار از کنایه و آیرونی است. زبانی تند و نیش‌دار که مخاطب را در بسیاری موارد، غافلگیر می‌کند. گلشیری هرگز فصاحت زبانی خود را برای همه‌فهم کردن پایین نمی‌آورد؛ بلکه از واژگان و تعابیر

فاخر و ادبی بهره می‌گیرد و مخاطبش مجبور است خود را بالا بکشد تا زبان و درون‌مایه‌اش را دریابد. گلشیری داستان‌نویسی است که از شیوه‌های جدید داستانی استفاده می‌کند. موفق‌ترین نمونه‌های جریان سیال ذهن در داستان‌های گلشیری به چشم می‌خورد. در داستان‌نویسی متأثر از نویسندگان معاصر آمریکایی نظیر همینگوی است و سبک‌های تازه و درآمیخته جدّ و هزل را توأمان به کار می‌گیرد. به‌ویژه که بر رفتارهای جنسی نیز تأکیدی غیرطبیعی و خارج از نرم اجتماعی دارد. گلشیری به ساخت داستان‌ها اهمیت فراوان می‌دهد. داستان‌ها معمولاً از نیمه شروع می‌شوند و در ذهن راوی به گذشته رجوع می‌شود و حوادثی از گذشته نقل می‌شود که خواننده با سر هم کردن و جمع‌بستن آن به اصل داستان پی می‌برد.

۲-۱-۲. ژان توله (Jean Teulé)،

ژان توله (Jean Teulé)، متولد ۲۶ فوریه ۱۹۵۳، کاریکاتورست، فیلم‌نامه‌نویس و رمان‌نویس فرانسوی بود. او علاوه بر فعالیت در تصویرسازی و ساخت فیلم، ۱۰ کتاب موفق و پرفروش هم نوشته و از جوایز ادبی نیز سهمی داشت. توله در زمینه زندگی‌نامه‌نویسی هم فعالیت داشت. او در ۱۸ اکتبر ۲۰۲۲ از دنیا رفت. «مغازه خودکشی»، یک فانتزی سیاه‌تکان‌دهنده است که بعد از چاپ شدن در سال ۲۰۰۷، توجه فراوانی را برانگیخت. رمان عجیب ژان توله (۱۹۵۳)، هجوی است تمام‌عیار درباره مرگ و امید و رمان درباره یک دکان فروش ابزار و ادوات خودکشی است. این رمان از درخشان‌ترین آثار فانتزی سیاه است که در دو دهه گذشته در جهان نوشته شده است. حضور متراکم مرگ، تلاش برای ساختن امید به زندگی، نبردی نمادین و مملو از شوخی‌های ظریف که در نهایت قرار است خواننده را میخکوب کند.

۲-۲. پیرنگ داستان «شازده احتجاب»

داستان شازده احتجاب در شهر اصفهان و در قرن سیزدهم و چهاردهم قمری اتفاق می‌افتد. شازده احتجاب، آخرین نفر از خانواده و سلسله قاجار، آخرین لحظه‌های زندگی خود را سپری می‌کند. در ابتدای شب هنگامی که به خانه مراجعت می‌کرده، مراد را دیده است -

شاهدی که در جای جای صحنه‌های مرگ حضور ی پررنگ دارد؛ به عبارتی منادی مرگ به حساب می‌آید - و اکنون که اطمینان پیدا کرده است که وقت مرگش فرا رسیده، مصمم است خویشتن خویش را بشناسد. از این رو به سفری در رؤیا و تاریخ می‌رود، سفری که محرک و انگیزه‌اش تصاویر و عکس‌های باقیمانده از افراد و دوستان گذشته وی است. فخرالنساء، همسر وفات یافته شازده، اصلی‌ترین و مهم‌ترین خاطره را در ذهن او جای داده است و در واقع وجود او بیشترین و مهمترین دلیل را برای پا گذاشتن در گذشته برای شازده رقم می‌زند؛ چون که تنها وسوسه ذهنی شازده کسب شناخت و معرفت درباره شخصیت فخرالنساء است. فخرالنساء با تنظیم کردن ساعت‌های جد بزرگ، شازده را به یاد ایام و اوقات گذشته و ازدست‌رفته می‌اندازد، او با تفوق ویژه خود بر شازده بر نقاط ضعف سلسه و ایل و تبار او انگشت می‌گذارد؛ چنانکه گویی بر تاریخچه زندگی‌شان شلاق می‌زند. فخرالنساء که خود قربانی ظلم و ستم این سلسله است، در نهایت شازده را به پوچی زندگی خود و آبا و اجدادش با خبر می‌سازد.

۲-۳. پیرنگ داستان «مغازه خودکشی»

مغازه خودکشی در آینده‌ای نامشخص و تاریک اتفاق می‌افتد. فاجعه زیست‌محیطی، جهان را ویران کرده است و اخبار همیشه بد هستند. باین حال، خانواده تواج باسختی پیش می‌روند و یکی از معدود تجارت‌هایی را اداره می‌کنند که به نظر موفق است: مغازه خودکشی. آنها انواع مختلفی از کمک‌های خودکشی را ارائه می‌دهند و به مشتریان خود در مورد روش‌های مناسب توصیه می‌کنند. همانطور که شعار آنها این است: آیا زندگی شما شکست بوده است؟ پس بیاید مرگ خود را به موفقیت تبدیل کنید! جوی غم‌انگیز بر فضای داستان حاکم است، و نه فقط به این دلیل که تجارت خوب است: خانواده تواج به نظر می‌رسند که شادی را در چیزی نمی‌بینند. دو فرزند بزرگ تواج به طرز تحسین‌آمیزی راه والدین خود را دنبال می‌کنند، اما کوچک‌ترین آنها، آلن، نمی‌تواند نور (یا بهتر است بگوییم: تاریکی) را ببیند و با برنامه همراه شود. همیشه شاد است و تنها چیزی که می‌تواند ببیند، جنبه روشن چیزهاست. والدینش او را مجبور می‌کنند که اخبار تلویزیون را تماشا کند تا روحیه‌اش تضعیف شود، اما اگر هواپیمای حامل دویست و پنجاه مسافر سقوط کند فقط دویست و چهل و هفت نفر کشته داشته باشد، او فقط تعداد بازماندگان را به یاد می‌آورد و

می گوید اوه، مادر، زندگی چقدر دوست داشتنی است! سه نفر از آسمان افتادند و اصلاً آسیبی ندیدند. آلن در این دنیای تاریک کاملاً نابه‌سامان است، اما غافل هم است و فقط به هر مصیبتی نگاهی شاد دارد. تجارت در فروشگاه خودکشی ثابت است اما ناگزیر در طول سال‌ها برخی از تشویق‌ها و نگرش خوب آلن به آرامی به سایر اعضای خانواده‌اش نفوذ می‌کند. تغییر در فروشگاه - و همه کسانی که درگیر آن هستند - محتمل است و به‌زودی شعار آنها این می‌شود: خودت را با پیری بکش!

۲-۴. مؤلفه‌های گروتسک در «شازده احتجاب» و «مغازه خودکشی»

اغلب شگردهای طنز در داستان‌ها، به شکل طنز موقعیت رخ می‌دهند؛ البته ذات طنز نیز خود محتوامدار است. به ویژه این که شگردهای گروتسک، بر خلاف طنز سفید، کاملاً پنهان است و برای شناخت آن باید لایه‌های مختلف داستان اعم از نماد، استعاره، تمثیل و غیره را از هم باز کرد؛ همچنین برخی از این شگردها در نمونه‌های داستانی یاد شده هم‌پوشانی دارند که در اینجا سعی شده بر اساس برجسته‌ترین ویژگی بررسی شوند.

۲-۴-۱. هتاک‌ی و دشنام‌گویی

یکی از مؤلفه‌های طنز سیاه، هتاک‌ی و دشنام‌گویی است. این هتاک‌ی و بر زبان آوردن ناسزا ناشی از یک خشم درونی است و نویسنده می‌کوشد تا با استفاده از تعابیر و اصطلاحات هتاکانه، این خشم خود را تخلیه کند. اگرچه ذکر این نکته نیز ضروری است که گاه بیان خشم‌آلود این تعابیر هتاکانه، در خدمت طنز داستان قرار گرفته و به نوعی منجر به ایجاد خنده آمیخته با ناسزا می‌شود. خشم یاد شده گاه فردی است، گاه اجتماعی و فرهنگی، گاه سیاسی و تاریخی و... که در مواردی مرزهای آن به هجو هم نزدیک می‌شود. این مؤلفه در طنز شیرین وجود ندارد.

مؤلفه هتاک‌ی و دشنام‌گویی به وفور در اثر شازده احتجاب گلشیری دیده می‌شود. این هتاک‌ی‌ها شامل فحاشی‌های رکیک و غیررکیک هستند که هم مردان و هم زنان در داستان از آنها استفاده می‌کنند (نجفی‌عرب و بهمنی مطلق، ۱۳۹۳: ۱۲۹)؛ به عنوان نمونه مراد یکی از شخصیت‌های داستان به نقل از شازده بزرگ می‌گوید:

«شازده بزرگ دست می‌کشید روی موهایش و می‌گفت: پسر من تو مثل پدرت قرمساق نشی.» (گلشیری، ۱۳۹۷: ۱۲۷)

در جایی دیگر:

«منیره خاتون بلند شد. دست‌هایش می‌لرزید. مادر بزرگ گفت: - کجا بودی؟ شازده نشست ... - با منیره خاتون بازی می‌کردم، اسب سواری می‌کردیم. مادر بزرگ گفت: سلیطه، باز هم که ...» (همان: ۵۵)

برخی از فحاشی‌ها در اثر شازده احتجاب، غیررکیک هستند:

«پدر بزرگ: درست است که من کلی از زمین‌هایم را فروختم تا خرج پدرسوختگی‌های پدرت را بدهم، اما تو، تف! مرا فقط به ده هزار تومان فروختی.» (همان: ۱۹)

در اثر «مغازه خودکشی»، مؤلفه‌هتاک‌ی به شکل بسیار کمتری نسبت به اثر گلشیری به چشم می‌خورد. همچنین فحاشی‌ها در این اثر، بر خلاف اثر شازده احتجاب تماماً از نوع غیررکیک هستند:

«کی این کار رو کرده؟ کی جرئت کرده؟ کلوم حروم‌زاده؟ ...» (توله، ۱۳۹۶: ۹۸) و در جایی دیگر: «کارت پستال پسر کوچکش را خواند که می‌گفت: نگران من نباشید. حال من خوب است. آه! آن مثبت‌اندیش میمون پررو.» (همان: ۶۶)

۲-۴-۲. خنده‌آورِ خوفناک

شاید بتوانیم بگوییم که خنده‌ای که به دنبال رؤیت اثر گروتسک و طنز سیاه حاصل می‌شود، خنده‌ای عصبی و چندش‌انگیز است؛ خنده‌ای که بیش از خنده‌دار بودن، خوف‌آور است. به بیان دیگر مضحکه و هراس با هم در آمیخته است. البته این ترکیب غالباً به بیداری مخاطب منجر می‌شود.

گروتسک در عین خنده‌دار بودن، وحشت‌آفرین است. چیزی که پیش از این آشنا بود، توسط گروتسک چند معنا و چند شقه می‌شود و همین فرم تازه احساسات متناقضی مثل شادی و وحشت را بر می‌انگیزد که در تصاویر گروتسکی متجلی می‌شود؛ چنان‌که یونسکو اشاره می‌کند، کمتر چیزی یافته می‌شود که نفرت‌انگیز را از خنده جدا کند. (کوندرا، ۱۳۸۳: ۲۵۴).

البته باید توجه داشت که دو مؤلفه خنده‌آور بودن و خوفناک بودن در همه طنزهای سیاه به یک نسبت به کار نرفته و در هر داستان بنا به شرایط و فضا و همچنین به خواست و سلیقه

نویسنده یک وجه بر دیگری برتری دارد. در ادامه به یک نمونه که در آن وجه خوفناک بودن سنگینی بیشتری دارد اشاره می‌گردد:

«یک روز صبح همین که گره گوار سامسا از خواب آشفته‌ای پرید، در رختخواب خود به حشره تمام‌عیار عجیبی بدل شده بود. به پشت خوابیده بود و تنش مانند زره سخت شده بود. سرش را که بلند کرد ملتفت شد که شکم قهوه‌ای گنبدی مانندی دارد که رویش را رگه‌هایی به شکل کمان تقسیم‌بندی کرده است... و پاهای او که به طرز رقت‌آوری برای تن‌اش نازک می‌نمود جلوی چشمش پیچ و تاب می‌خورد.» (کافکا، ۱۳۲۹: ۱)

در اثر «شازده احتجاج»، توصیف‌های خوفناک، منجر به فضاسازی‌های رعب‌آور می‌شوند. به عنوان نمونه، در بخشی از داستان: «معتضد میرزا راضی نبوده. وقتی از حکومتی می‌آید بیرون - سوار کالسکه بوده - می‌رسد به کنار رودخانه، می‌بیند مردم جمع شده‌اند. فراش‌های حکومتی هم با معتمد میرزا بوده‌اند، شاطرها هم می‌گویند: «بینید چه خبر است.» فراش‌ها می‌ریزند و به ضرب چماق مردم را عقب می‌زنند. یک خر نیمه‌جان افتاده بود کنار رودخانه. مردم خونس را می‌خوردند. یعنی این قدر قحطی بوده که مردم خون خرها را...؟ خوب، معلوم است دیگر؛ گندم را پدربزرگ و ملاها احتکار کرده بودند، توی انبارهایشان. وقتی کپک می‌زد، شبانه می‌ریختند توی رودخانه. باران هم نمی‌آمد. رودخانه خشک خشک بوده. معتمد میرزا برمی‌گردد به حکومتی. جبهه خلعتی شازده را با قلمدان می‌دهد دست نوکرها که ببرند برای شازده و می‌رود توی خانه خودش و در را می‌بندد. هرچه پدربزرگ آدم می‌فرستد، معتمد میرزا می‌گوید: من دیگر نوکری نمی‌کنم.» (گلشیری، ۱۳۹۷: ۸۶)

در اثر مغازه خودکشی، این مؤلفه به همان میزان اما با کیفیتی دیگر منعکس شده است. تفاوت مؤلفه «خوفناکی خنده‌آور» در اثر ژان توله نسبت به اثر شازده احتجاج، در فانتزی بودن آن است. عبارات به کار رفته در مغازه خودکشی، اگرچه خوفناک هستند، ولیکن در نهایت منجر به شکل‌گیری فضای ترسناک نمی‌شوند:

«- بینید، خیلی ساده‌ست؛ در بطری رو باز می‌کنید و محتوای اون رو بو می‌کشید؛ میتونه زهر عنکبوت، نفس مرد حلق آویز شده ابر زرد، زهرابه چشم بد، رایحه صحرا و از این جور چیزها باشه.

-ه، نمیدونم چی انتخاب کنم این جویری که شما می‌گید واقعاً گیج شدم.

خانم تواج پاسخ داد: ناراحت نباشید طبیعیه که نتونید تصمیم بگیرید. اگر هم ترجیح میدید خوردنی

باشه غسل سرگیجه داریم پوست رو قرمز می‌کنه و باعث میشه خون عرق کنید.» (توله، ۱۳۹۶: ۱۸)

۲-۴-۳. نابهنجاری

یکی از عوامل مضحکه و نیز ایجاد وحشت و انزجار همزمان، عنصر نابهنجاری است. در آمیختن خنده و چندی در برابر امور نابهنجار بسیار دیده شده است. می‌توان گفت که جاذبه و دافعه همزمان و درآمیخته، محصول امری نابهنجار است. شاید بتوان گفت که این نوع از گروتسک، از روزگاران بسیار دور مورد توجه بوده است.

گروتسک نابهنجار است، زیرا حقیقت را تحریف کرده و از شکل می‌اندازد تا محتوای آن را هیولگونه ساخته، به آن برجستگی داده و به نمایش بگذارد، به این صورت گروتسک، وارونه‌ساز و بیگانه‌ساز است، چون در حقیقت تحریف می‌شود؛ چراکه هدف گروتسک از استحکام انداختن سلسله‌مراتب‌ها، هنجارها (نرم‌ها) و معیارهاست؛ از این رو دست به آفرینش هیولایی غریب و وحشت‌آور می‌زند که در عین حال مضحک است به این ترتیب مفاهیمی چون زشتی، غول‌آسایی، ناخودآگاهی، خیال‌پردازی و نفرت‌انگیزی را می‌توان در آثار گروتسک یافت. (ابراهیمی مقدم، ۱۳۹۴: ۲۲)

به عنوان یک شاهد فارسی از مؤلفه نابهنجاری در طنز سیاه و یا گروتسک، می‌توان به توصیفی از صادق چوبک اشاره کرد:

«اسب درشکه‌ای توی جوی پهنی افتاده بود و قلم دست و کاسه زانویش خرد شده بود. آشکارا دیده می‌شد که استخوان قلم یک دستش از زیر پوست حنایی‌اش جابه‌جا شده و از آن خون آمده بود. کاسه زانوی دست دیگرش به کلی از بند جدا شده بود و فقط به چند رگ و ریشه‌گیر بود. سم یک دستش، آنکه از قلم شکسته بود، به طرف خارج برگشته بود.» (چوبک، ۱۳۵۴: ۴۵) نابهنجاری در داستان‌های طنز سیاه به نابهنجاری‌های روانی، رفتاری و اجتماعی تقسیم می‌شود. از طرفی در داستان گروتسک که باعث ایجاد نابهنجاری می‌شود؛ نابهنجاری یا ناشی از تعارضات جسمانی است، یا ناشی از اعمال و اتفاقاتی است که خلاف عرف و قوانین اجتماع است. مثلاً لویی فردینان سلین در رمان «مرگ قسطی»، زنی را وصف می‌کند که مانند مرد دارای ریش و سیبل است و حالتی مردانه دارد:

«یرن دپرر قبل از اینکه این طور ناقص بشود، زن خیلی زیبایی بود، جذاب و عشوه‌گر و تودل برو، اما بعد از عمل و به خصوص از چهار پنج سال پیش همه ویژگی‌های مردانه درش غلبه کرده بود! یک سیبل واقعی داشت. حتی ته ریش هم! همه‌اش هم خیس اشک.» (سلین، ۱۳۸۵: ۴۹۲) همان‌گونه که

مشاهده شد، در این قطعه نویسنده صحنه‌ای را توصیف می‌کند که خلاف قوانین اجتماع، ولی از کارکردهای سبک گروتسک است. در اثر «شازده احتجاب» گلشیری، این مؤلفه به خوبی به چشم می‌خورد. در بخشی از داستان، جملات و تعابیر نابهنجار هم مورد استفاده قرار می‌گیرد: «اگر چشم گنجشکی را دریاورند، تا کجا می‌تواند ببرد؟» (گلشیری، ۱۳۹۷: ۱۷) در این رمان، شخصیت اصلی داستان که به نظر می‌رسد از بیماری سادیسزم رنج می‌برد، به آزار و اذیت فخری که او نیز یک مازوخیست، می‌پردازد. توصیف این آزار و اذیت‌ها منجر به ایجاد مؤلفه‌های نابهنجاری در این رمان می‌شود:

«شازده برای این که خود و فخرالنساء را بشناسد، فخرالنساء را بازآفرینی می‌کند. فخرالنساء مرده است. فخری کنار جسد بی‌جان و آغشته به خون او زانو زده است که: «شازده دست انداخت توی یخه‌ام و پیراهنم را از پشت پاره کرد... فخری حیرت‌زده می‌پرسد: چه کار می‌خواهی بکنی، شازده؟» ... شازده با لگد، فخری را می‌زند، لباس هایش را پاره می‌کند و پیراهن تور عروسی فخرالنساء را به دست می‌گیرد: «زود باش بپوش» (همان: ۸۳) شازده او را می‌زند و سپس: «نگاه کن فخرالنساء، فخری مرد، مرد.» (همان: ۸۶)

یک نمونه دیگر از توصیف‌ها در شازده احتجاب: «فخری گریه کرد و صورتش را که از کشیده‌های شازده گر می‌کشید، میان دست‌هایش پنهان کرد... [اما] فخری دست‌های شازده را چسبید. لب-هایش را گذاشت روی پوست دست شازده، داغ بود...» (همان: ۳۵-۳۶) توصیف اینکه فخری از آزار و اذیت‌های شازده احتجاب لذت می‌برد، باعث ایجاد مؤلفه‌ی نابهنجاری می‌گردد. مؤلفه‌ی نابهنجاری در اثر مغازه خودکشی نیز به شکل جدی وجود داشته و دارای کیفیتی منحصر به فرد است: «زنش با بشقابی وارد اتاق شد و جواب داد الآن دارم پنکیک کرب درست می‌کنم.

- منظورت پنکیک عزاست؟

- نه بابا چی میگویی؟ بین و نسان خمیر رو شکل جمجمه توی ماهیتابه ریخت نگاه چشم و دماغ و دهنش رو چه خوشگل درآورده تازه دوتا استخون هم به سبک دزدای دریایی پشتش درست کرده.

- سیانور توش ریخته‌ای؟» (توله، ۱۳۸۲: ۹۶)

بارزترین ویژگی نابهنجاری در اثر توله، وامداری آن از فانتزی است. در بخش دیگری از داستان، ونسان فرزند خانواده، ایده یک شهربازی را مطرح می‌کند که آدم‌ها در آن خودکشی می‌کنند: «جعبه موسیقی آهنگ‌های غمگین پخش می‌کنه، گاو وحشی شهربازی مردم رو جذب می‌کنه، یه پرنگاه نرده‌ای خیلی بلند هم می‌سازیم که عشاق می‌تونند دست تو دست هم خودشون رو بندازند پایین. دقیقاً انگار از یه صخره خودشون رو پرت می‌کنند ... سروصدای سوت و چرخ قطار با جیغ آدم‌ها ادغام میشه و اونها رو به سمت قلعه گوتیک میبره که پُر از تله‌های شگفت‌انگیز و مرگ‌آور. برق گرفتگی، غرق‌شدن، دروازه‌های نوک تیز قلعه که پشت مردم فرود می‌آن. بعد از خودکشی به دوستان یا اقوامی که فرد دلسرد رو همراهی کنند، جعبه خاکستر اونها رو میدیم آخه آدمهایی رو که اینجا خودکشی کنند میندازیم تو کوره آدم‌سوزی.» (همان: ۲۴)

۲-۴-۴. اغراق

عنصر دیگری که گروتسک و طنز سیاه را مشخص می‌کند، عبور از حد تعادل و رفتن به سوی افراط‌های بیش از حد است. شاید این بدان معنا باشد که خیال در گروتسک بیش از حد آزاد است؛ تا آنجا که می‌تواند در هر موردی حتی مسائل غیراخلاقی نیز افراط کند^۳ و همه چیز را به دلخواه تحریف کند. باید بگوییم که میان داستان فانتزی و داستان گروتسک تفاوت وجود دارد. این اختلاف باعث می‌شود تا مخاطب با خواندن داستان گروتسک تحت تأثیر بیشتری قرار گیرد. «به طور کلی بارها این مطلب مورد قبول قرار گرفته است که گروتسک طبعی افراطی است و عنصر اغراق و زیاده‌روی در آن بارز است؛ به این جهت اغلب به اشتباه با فانتزی و خیال‌پردازی هم‌ردیف قرار داده می‌شود.» (تامسون: ۱۳۸۴: ۳۷)

واقعیت‌گریزی در اغراق و مبالغه به دو شکل کوچک‌نمایی (اغراق منفی) و بزرگ‌نمایی (اغراق مثبت) به عنوان یکی از ویژگی‌های ثابت آثار طنز و مطایبه‌آمیز شناخته می‌شوند. در طنز سیاه، محدودیت‌های رایج در طنز طبیعی وجود نداشته و شخصیت‌ها و روابطشان اغراق می‌شود.

اغراق در طنز سیاه در داستان‌های فارسی، به‌ویژه داستان‌های هدایت، ساعدی و صادقی وجوه گوناگون دارد. یک نمونه آن اغراق و لاف‌زنی شخصیت‌های داستان است؛ مثلاً هدایت در رمان *حاجی آقا*، حاجی ابوتراب را نمونه یک بازاری کلاهبردار و

فرصت طلب توصیف می کند که با لاف زنی و گزافه گویی می خواهد شأن خود را بالا ببرد. حاجی آقا از خانواده‌ای معمولی و حتی می توان گفت بی اصل و نسب است، اما پدرش را با لاف و دروغ، چنین معرفی می کند: «مرحوم ابوی از اعیان درجه اول بود؛ سفر قندهار سه من و یک چارک چشم در آورد. وقتی که برگشت حاجی میرزا آقاسی، کتش را بوسید و یک حمایل و نشان بهش داد. همیشه پای رکاب شاه شهید راه می رفت.» (هدایت، ۱۳۸۲: ۳۵)

در اثر «شازده احتجاب»، مؤلفه اغراق دیده نمی شود. اگرچه برخی از توصیفات غیر قابل باور به نظر می رسد، ولی این باورناپذیری بیشتر ناشی از فضاست تا بزرگنمایی یک عنصر. با این وجود اثر «مغازه خودکشی» مشحون از اغراق‌ها و بزرگنمایی هاست. این بزرگنمایی‌ها تا حد زیادی به فانتزی این اثر نیز مرتبط است؛ به عنوان نمونه در بخشی از داستان، تمامی مردان شهر برای گرفتن بوسه مرگ از مرلین به صف ایستاده‌اند:

«آلن زیر لب آهنگی را سوت می زد به مرلین نزدیک شد و گفت دیدی حق با من بود که گفتم تو خوشگلی؟ همه پسرهای این شهر دیوونه تو هستند. نگاهشون کن...»

تمام مردان جوان در صفهایی تنگ در انتظار ایستاده بودند بین ویتترین‌های منتهی به مرلین، با گام‌هایی به اندازه یک سانتی‌متر آهسته پیش میرفتند. دو سوی آنها، قفسه‌هایی با انبوهی از علائم جالب خودنمایی می کردند. مجموعه برای محصولات سمی، صلیب سیاه با پس زمینه نارنجی برای مواد مهلک.» (توله،

۱۳۹۶: ۴۳)

۲-۴-۵. عدم اعتقاد به نظام احسن خلقت

نویسنده، در طنز سیاه منشأ مشکلات و مصائب فردی و اجتماعی را، فقط خودش و جامعه نمی بیند؛ بلکه معتقد است که بی عدالتی موجود، از بی عدالتی، جبر و پوچی در نظام هستی نشئت می گیرد؛ بنابراین هدف نویسنده در طنز سیاه، اصلاح نیست و اساساً او امیدی به اصلاح شدن ندارد. امید به اصلاح و بهبود شرایط، زمانی معنا پیدا می کند که خود انسان، در به وجود آوردن مصائب و مشکلات نقش داشته باشد. اگر تصور شود که جهان هستی فاقد عدالت و هدف است؛ بنابراین امید به تغییر و بهبود نیز، پوچ و بیهوده به نظر می رسد.

به نظر می‌رسد که طنزپردازان نثر معاصر فارسی در حوزه طنز سیاه، تا حد زیادی از تفکرات مدرنیته و اصالت خرد مغرب‌زمین، الهام گرفته‌اند. برخی از این بحران ایدئولوژیک با عنوان بحران نفی تناسب یاد کرده‌اند.

از معضلات معرفت‌شناختی در میان بحران‌های چندگانه انسان معاصر، بحران نفی تناسب است و آن بروز چالشی است که از دیدگاه نظری و نگرش کارکردگرایانه درخور واکاوی است. بحران نفی تناسب یا شدت گرفتن ناهمسازی و ناهمگونگی فکری و رفتاری انسان معاصر در برخورد با خویش، هستی و خداست. در این معنا، تناقض فکری و رفتاری از نشانه‌های انکارناپذیر بحران نفی تناسب است که تهی‌شدگی انسان جدید و جهل او از حکمت، در عین ادعای هدایت‌گری و برتری نسبت به هموعان گذشته را به دنبال داشته است. (قبادی و قاسم‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۲۵)

به عنوان نمونه، صادق چوبک در کتاب «انتری که لوپیش مرده بود»، با زبان نماد، دنیایی را توصیف می‌کند که انسان ماشینی و صنعتی امروزی در آن حیات دارد. هنگامی که لوطی جهان مخمل را به باد کتک می‌گیرد، هیچ‌کس به عمق تنهایی و بی‌پناهی مخمل پی نمی‌برد؛ گویی تمامی انسان‌ها، بی‌تفاوت و برکنار، چشمان خود را بر آلام و رنج‌های بی‌پایان این موجود مفلوک بسته‌اند. در جایی که او نیازمند یاری و کمک است:

«هیچ کس به دادش نمی‌رسید. هیچ کس زبان او را نمی‌فهمید؛ همه می‌خندیدند شنیدن صدای موافق است؛ تنها صدای خنده انسان‌ها به گوشش می‌رسد ... به او سنگ می‌پرانند. گاهی از زور درد، خودش را گاز می‌گرفت و توی خاک و خل غلت می‌زد و نعره می‌کشید و دهنش چون گاله باز می‌شد و ته حلقش پیدا می‌شد و زبان خودش را می‌جوید و مردم ذوق می‌کردند و می‌خندیدند.» (چوبک، ۱۳۵۲: ۳۰)

در اثر «شازده احتجاب»، فضاسازی‌ها اگرچه سیاه و نابه‌هنجار است، ولیکن هیچ‌یک از شخصیت‌ها نگاهی بدبینانه به جهان هستی ندارند. از این رو این مؤلفه از گروتسک تا حد کمی در این اثر منعکس شده است. این در حالی است که اثر «مغازه خودکشی» بر اساس ایده اعتراض به جهان هستی و نگاه منفی به روزگار انسان، شکل گرفته است. در بخشی از داستان:

«مغازه دار زن جوانتری که کنار پنجره رو به صندوق نشسته بود و حسابهایش را بررسی می کرد، با اعتراض گفت پسر من میخنده؟ نخیر خانم، فقط داره شکلک در میاره. آخه چه دلیلی داره تو این دنیای نکبت لبخند بزنه؟» (توله، ۱۳۹۶: ۴) و در جایی دیگر: «آلن کنار مادرش نشسته بود و داشت توی دفترش خورشید بزرگی نقاشی می کرد. از دخترک پرسید چرا میخوای بمیری؟ دختر که تقریباً همسن او بود جواب داد چون دنیا ارزش زندگی کردن نداره.» (همان: ۳۵).

۲-۵ وجوه افتراق

۲-۵-۱. مغازه خودکشی و فضای آخرزمانی

«مغازه خودکشی» با رمان «شازده احتجاب» تفاوتی دارد و از جمله این تفاوت ها می توان به استفاده و بهره گیری رمان «مغازه خودکشی» از عنصر فضای آخرزمانی اشاره کرد. در این فضای آخرزمانی تغییرات شدید آب و هوایی همه را افسرده و غمگین کرده است. فضای افسردگی در داستان مشهود است. نویسنده ماهرانه سه شخصیت تاریخی را در داستان جا داده است. خانواده توپاچ نام سه نفر از افراد مشهور به خودکشی را برای فرزندان خود انتخاب کرده اند. پدرسالار «میشیما» توپاچ قرار است یوکیو میشیما را به ذهن متبادر سازد؛ درحالی که پسر بزرگ آنها وینسنت توپاچ نام ونسان ون گوگ و دخترشان مرلین توپاچ نام مرلین مونرو را به اذهان انتقال می دهد، اما در داستان «شازده احتجاب» این فضای آخرزمانی وجود ندارد. و داستان عطف به سابق بازگو می شود.

۲-۵-۲. گفتمانهای قدرت در شازده احتجاب

گلشیری در رمان «شازده احتجاب» گفتمانهای قدرت را در سراسر داستان خود گنجانده است. این بعد سیاسی داستان گلشیری را باید با توجه به گفتمانهای زمانه وی دانست. گلشیری، متأثر از گفتمان روشنفکری دوره خویش، در این رمان با بازنمایی و تبیین و تشریح قدرت و خشونت منجر به نابودی در سلسله قاجار، بین رمان خود و مقتضیات اجتماعی و سیاسی سلطه پهلوی اقدام به گونه ای مترادف سازی و همسان سازی زده است. شازده احتجاب آخرین فرد و مردی نابارور از سلسله شازده های قاجاری است؛ از این رو وی آخرین حلقه در زنجیره تحول شکل های اعمال قدرت نیز هست. نخستین حلقه این زنجیر و عامل قدرت کامل استبدادی، جد کبیر است. او تجسم قدرت بلامنازع است؛

حاکم مستبدی است که بر جان و مال و ناموس مردم تسلط دارد. قدرت را خوب می‌شناسد و به لوازم و شیوه‌های حفظ آن نیز آگاهی و دسترسی دارد. زندگی او در دو حوزه خلاصه می‌شود: قتل و اعمال زور، شهوت و سرگرمی‌های جنسی: «هر روز باید فقط یکی یا دوتا را سر برید» (گلشیری، ۱۳۶۸: ۵۰) و در جای دیگری از رمان شکل دیگری از قدرت نمایان می‌شود و روابط قدرت را به خواننده نشان می‌دهد:

«اگر یکی را سر بریدی حتماً باید دخترش را یا دختربرادرش را و یا حتی یکی از ایل و طایفه اش را صیغه کنی تا غائله بخوابد. آن وقت با دختری که گریه می‌کند، لباس سیاه هم پوشیده و نمی‌خواهد، یا فرار می‌کند و حتی می‌خواهد بزک صورتش را پاک کند و موهایش را پریشان می‌کند بهتر می‌شود طرف شد.» (گلشیری، ۱۳۸۶: ۵۱)

نگاهی به رمان «مغازه خودکشی» نشان می‌دهد که در این رمان بحث قدرت و روابط آن جایی ندارد و داستان بیشتر در مسیر افسردگی و ناامیدی گام بر میدارد.

۲-۵-۳. فلش بک، ویژگی اصلی رمان شازده احتجاب

داستان «شازده احتجاب» به شیوه جریان سیال ذهن بیان می‌شود و از همین رو فاقد انسجام زمانی و مکانی است. این شیوه و تکنیک برای رفتن به گذشته و مرور کردار، گفتار و پندار شخصیت‌ها باعث پویایی گذشته شده و آن را روبروی خواننده زنده و پویا می‌نمایاند و خواننده از این بابت احساس برقراری ارتباط با گذشته می‌کند. اگر در این رمان «شازده احتجاب» عنصر فلش بک از داستان گرفته شود، این پویایی و سرزندگی از بین می‌رود و خوانش رمان را بی‌معنی و پوچ می‌کند؛ درحالی که در داستان «مغازه خودکشی» توله از این عنصر بهره‌گیری نکرده است و این کاملاً طبیعی است که از این عنصر استفاده نکرده است، زیرا هدف ارائه افسردگی و در لحظه‌گی افسردگی است؛ درحالی که رمان «مغازه خودکشی» آینده‌ای را نشان می‌دهد که افراد برای رهایی از پوچی، اقدام به خودکشی خواهند کرد و کاملاً آیندگان خودکشی را قانونی خواهند کرد.

۳. نتیجه گیری

در یک نوع دسته‌بندی، طنز را می‌توان در دو حوزه متفاوت طنز شیرین و طنز سیاه (گروتسک) قرار داد. گروتسک را می‌توان نوعی از طنز برشمرد که بیشتر به جنبه‌های تلخ، مشوش و هولناک زندگی فردی و اجتماعی انسان می‌پردازد. گروتسک، از مشخصه‌های تأثیر پوچی در داستان‌های مدرن است. این نوع طنز، دارای مؤلفه‌هایی در ادبیات داستانی است. هتاک‌ی و دشنام‌گویی، خنده‌آور و خوفناک‌بودن، اغراق و نابه‌هنجاری، از مؤلفه‌های گروتسک هستند که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مؤلفه مهم دیگر طنز سیاه که در این پژوهش به طور ویژه به آن توجه شده است؛ «عدم اعتقاد به نظام احسن خلقت» است. این مؤلفه ناشی از پوچی‌انگاری طنزپرداز بوده و ناامیدی او را نسبت به بهبود اوضاع و احوال جهان در پی دارد. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که در اثر «مغازه خودکشی»، مؤلفه هتاک‌ی به شکل بسیار کمتری نسبت به اثر گلشیری به چشم می‌خورد. همچنین فحاشی‌ها در این اثر، بر خلاف اثر شازده احتجاج تماماً از نوع غیررکیک هستند. در اثر «مغازه خودکشی»، مؤلفه خوفناکی خنده‌آور به همان میزانی که در اثر شازده احتجاج وجود دارد، اما با کیفیتی دیگر منعکس شده است. تفاوت مؤلفه «خوفناکی خنده‌آور» در اثر ژان توله نسبت به اثر شازده احتجاج، در فانتزی بودن آن است. در اثر «شازده احتجاج»، مؤلفه اغراق دیده نمی‌شود. با این وجود اثر «مغازه خودکشی» مشحون از اغراق‌ها و بزرگ‌نمایی‌هاست. این بزرگ‌نمایی‌ها تا حد زیادی به فانتزی این اثر نیز مرتبط است. همچنین در اثر «شازده احتجاج»، فضاسازی‌ها اگرچه سیاه و نابه‌نجار است، ولیکن هیچ‌یک از شخصیت‌ها نگاهی بدبینانه به جهان هستی ندارند. از این رو مؤلفه «عدم اعتقاد به نظام احسن خلقت» از گروتسک تا حد کمی در این اثر منعکس شده است. این در حالی است که اثر «مغازه خودکشی» بر اساس ایده اعتراض به جهان هستی و نگاه منفی به روزگار انسان، شکل گرفته است.

یادداشت‌ها

۱. ترجمه آن در ایران با نام «بعضی از ما دوست‌مان کلبی را تهدید می‌کردیم» منتشر شده است.
۲. به عنوان نمونه مؤلفه موجودات فراواقعی و یا نابهنجاری تا حد زیادی همپوشانی دارند؛ چراکه موجودات فراواقعی که در داستان‌های گروتسک خلق می‌شوند؛ عمدتاً منجر به نابهنجاری و برانگیخته شدن احساس انزجار در مخاطب می‌شوند.
۳. مشابه آنچه در برخی آثار هوشنگ گلشیری مشاهده می‌شود

کتابنامه

- آراین پور، منوچهر. (۱۳۶۶). *فرهنگ انگلیسی به فارسی*. تهران: امیر کبیر.
- ابراهیمی مقدم، اسماعیل. (۱۳۹۴). «گروتسک در اشعار نسیم شمال». *منیره احمد سلطانی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات فارسی واحد تهران مرکز.
- اسدی، علی رضا، شوهانی، علی رضا، اسماعیلی نیا، فاطمه. (۱۳۹۸). «بررسی جلوه های گروتسک در آثار بهرام صادقی و اوژن یونسکو». *پژوهش‌نامه ادبیات داستانی*، شماره ۱، دوره ۸. صص: ۱-۲۱.
- بارتلمی، دونالد. (۱۳۹۶). *بعضی از ما به دوستان کلبی هشدار داده بودیم*. ترجمه علی منصوری. چاپ اول. تهران: روزگار نو.
- تامسون، فیلیپ. (۱۳۹۰). *گروتسک*. ترجمه فرزانه طاهری. تهران: سعدی.
- توله، ژان. (۱۳۹۶). *مغازه خودکشی*. ترجمه احسان کرم‌ویسی. تهران: نشر چشمه.
- چوبک، صادق. (۱۳۵۴). *خیمه شب‌بازی*. تهران: جاویدان.
- شربتدار، کیوان؛ انصاری، شهره. (۱۳۹۱). «گروتسک و ادبیات داستانی بررسی مفهوم گروتسک و کاوش مصداق‌های آن در داستان‌های کوتاه شهریار مندنی‌پور». *ادبیات پارسی معاصر*، (۲)۲، صص: ۱۰۵-۱۲۱.
- قافله‌باشی، سید اسماعیل؛ حسینی، فرشته السادات. (۱۴۰۰). «عناصر گروتسک و مدرن‌گرایی در رمان شازده احتجاب گلشیری». *فصلنامه مطالعات زبان و ادبیات غنایی*، دوره: ۱۱، شماره: ۳۸، صص: ۲۳-۳۸.

- قویمی، مهوش. (۱۳۸۷). «بوف کور و شازده احتجاب: دو رمان سورئالیست». *پژوهشنامه علوم انسانی*. شماره ۵۷، صص: ۳۱۷-۳۳۴.
- کافکا، فرانتس. (۱۳۲۹). *سخ و گراگوس شکارچی*. ترجمه صادق هدایت. تهران: نشر رخ.
- کربلایی محمد، افسانه؛ شعبانلو، علیرضا. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی گروتسک (طنز سیاه) در آثار صادق چوبک و هوشنگ گلشیری. *کنگره بین المللی زبان و ادبیات*. مشهد: ایران.
- کوندرا، میلان. (۱۳۸۳). *هنر داستان نویسی*. ترجمه پرویز همایون پور. چاپ ششم. تهران: نشر قطره.
- گلشیری، هوشنگ. (۱۳۹۷). *شازده احتجاب*. چاپ پانزدهم. تهران: نیلوفر.
- محمدی، علی؛ تسلیمی جهرمی، فاطمه. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی طنز سیاه در ادبیات داستانی با تکیه بر مکتب سورئالیسم». *پژوهش ادبیات معاصر جهان*. دوره ۲۱، شماره ۲. صص: ۴۰۳-۴۲۹.
- مرادی، فرشته؛ فرهادی، نوازاله؛ شفیع، محمد. (۱۳۹۹). «بررسی گونه‌های طنزپردازی و سبک فکری نویسندگان مکتب داستان نویسی اصفهان (با تکیه بر آثاری از هوشنگ گلشیری، بهرام صادقی و محمد کلباسی)». *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*. ۱۳(۱۲)، پیاپی ۵۸، صص: ۶۵-۸۱.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۹۵). *واژه‌نامه هنر داستان نویسی: فرهنگ تفصیلی اصطلاح‌های ادبیات داستانی*. چاپ سوم. تهران: کتاب مهناز.
- نجفی عرب، ملاحظ؛ بهمنی مطلق، یدالله. (۱۳۹۳). «کاربرد واژگان در رمان شازده احتجاب از منظر زبان و جنسیت». *فصلنامه تخصصی تحلیل و نقد متون زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۲۰. صص: ۱۲۱-۱۳۲.
- نصر اصفهانی، محمدرضا؛ فهیمی، رضا. (۱۳۹۰). «نگاهی به طنز اجتماعی در دو اثر از آنتون چخوف و صادق هدایت». *فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی*. دوره ۲، شماره ۳. صص: ۸۵-۱۰۶.

- یعقوبی جنبه‌سرای، پارسا؛ فشی، طیبه. (۱۳۹۰). «گروتسک (طنز آمیخته) در آثار جمالزاده». فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی. سال چهارم، شماره سوم. صص: ۲۴۵-۲۵۴.

۲۵۴

